

„Obecné formy ... nalezeny jsou býti nedostatečné“. Genologický systém druhého vydání Jungmannovy *Slovesnosti**

Pavel Šidák

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
sidak@ucl.cas.cz

SYNOPSIS

‘General forms...are found to be inadequate’:

Jungmann’s Genre System in the Second Edition of His *Slovesnost*

This study deals with a chapter in the history of Czech genre theory, namely the second (corrected) edition of Josef Jungmann’s *Slovesnost* (‘Belles-lettres’; 1845) and its descriptions of genre systems, in particular his system of six poetic types. It also deals with the relationship of this system to the temporal context, i.e. the past (summarizing the thinking on genre at the time that Jungmann wrote *Slovesnost*) and future (indicating those aspects in which Jungmann’s system remains theoretically relevant today).

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Genologie; dějiny uvažování o genologii; Josef Jungmann; Georg Reinbeck; *Slovesnost* (1845) / genre theory; history of thinking about genre theory; Josef Jungmann; Georg Reinbeck; *Slovesnost* (1845).

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2024.1.1>

Přítomná studie navazuje na text věnovaný prvnímu vydání *Slovesnosti* Josefa Jungmanna z roku 1820 (Šidák 2022, zde též literatura předmětu). Tato kniha, první novočeská systematická poetika, resp. filologická teorie vůbec, představovala — vedle svých jiných funkcí — také iniciační bod české genologie. Dávala svébytnou odpověď na rozeklanost dobového, od klasicismu k romantismu přecházejícího stavu genologické teorie; odpověď sympatickou svou snahou o vstřebání různých teoretických možností a zároveň nalezení nového výrazu. V první polovině devatenáctého století se genologická diskuse do jisté míry ustálila — a do velké míry se již přiblížila stavu dnešnímu —, neznamená to ale, že by se nadále nevyvíjela. Některé otázky budou nadále předmětem sporů (čistota a míšení žánrů), některé čekají na precizování a definitivní fixaci (triáda), některé se objevují nově (spekulativní

---

* Při práci na textu byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie — <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

idealistická estetika). A v této situaci Jungmann publikoval druhé, výrazně upravené vydání *Slovesnosti*.

Studie má několik vzájemně provázaných témat. Meritorním je popis genologického systému, resp. systémů druhého vydání *Slovesnosti* z roku 1845: jsou zde totiž podány systémy dva, jeden, jen naznačený, elegantní a celistvý, moderně působící, který však Jungmann ponechá jen v náznaku, a druhý, radikálně se odklánějící od v té době již běžně užívané genologické triády lyrika — epika — drama (odtud mimochodem Jungmannův citát tvořící název naší studie) a nahrazující ji vlastními druhy; systém stojící mimo vši vývojovou logiku. Tento systém Jungmann prezentuje pečlivě a v detailech a založí na něm svůj výklad jednotlivých žánrů. Oba tyto systémy jsou zajímavé, každý z jiného důvodu; a ani jeden nebyl zatím reflektován a jejich popis ukáže, jaké dědictví Jungmann české genologii zanechal a jaké úkoly k domýšlení jí odkázal.

Návazným tématem je vztah těchto systémů k časovému kontextu — k minulosti i budoucnosti. Abychom tyto systémy mohli docenit v jejich historickém významu, bude třeba resumovat dobové žánroslovné uvažování — studie zde do jisté míry může suplovat i jednu kapitolku z dějin genologie, v českém prostředí absentujících. Ve vztahu k moderní genologické teorii se studie pokusí naznačit místa, která zůstala teoreticky živá, a jež mohou být podloží současné teorie (Scholesovy „mody“, reformulace genologické triády ve druhé polovině 20. století, spor o taxonomickou platnost literárních druhů).

A v neposlední řadě zkoumání Jungmannova spisu vyvrátí některé v české literární historii zažitě omyly, a zejména poprvé pojmenuje vzory, z nichž Jungmann vycházel.

SLOVESNOST Z ROKU 1845

Druhé vydání vyšlo roku 1845 nákladem Českého musea pod názvem *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické*.¹ Motivováno bylo pravděpodobně upevňujícím se postavením češtiny ve školní praxi (čeština se začíná vyučovat na gymnáziích a česká společnost vyžaduje kultivaci textových projevů, srov. Krčmová 2007, s. 301). V českém prostředí nevstupovalo do oborového prázdna, předcházelo mu nicméně právě jen první vydání z roku 1820. Nikdo jiný se u nás od té doby o soustavnou poetiku, byť jen časopisecky publikovanou, nepokusil.

Druhé vydání je — stejně jako první — kompilační. K tomu se v literatuře vážou dvě tvrzení: (a) že pro druhé vydání užil Jungmann stejné vzory jako pro vydání první (Hikl 1917; Kraus 1981 — s tím, že dané vzory tu byly „hlouběji promyšlené“, Kraus 1981, s. 146); a že (b) Jungmann ve druhém vydání pracoval samostatněji než ve vydání prvním (Hikl 1911, s. 346; Šimek 1922, s. 24; Dolanský /1948a, s. 135/ píše, že šlo o „kompilaci daleko volnější a odvážnější“). Obě tvrzení — vztažena k části genologické — dále ukážeme jako mylná.

Druhé vydání *Slovesnosti* bylo přivítáno kladně (srov. M 1845), a Jungmannův životopisec vypráví, že „úspěch nového vydání *Slovesnosti* byl takový, že se poprvé v dějinách Matice stalo, aby za rok bylo vydání docela rozebráno a bylo potřeba

1 K okolnostem vzniku v kontextu Jungmannova života viz Hikl 1917, s. 222–223.

knihu narychlo vydat v dotisku“ (Marek 1947, s. 42). Druhé vydání se objevilo v době, kdy vydání první bylo považováno za zastaralé (Malý 1880, s. 78; jeho slova potvrzuje Otruba 1993, s. 582–583), a oproti vydání prvnímu prošlo zásadní proměnou v zaměření a způsobu výkladu. Jungmann změnil výměr klíčového pojmu „slovesnost“: již neznačí pouze umění slovesná a učení o nich, ale obsahuje „mluvu“ (jazyk vůbec) a výmluvnost (*eloquentia*). Pojem „výmluvnost“ tu má dva významy: schopnost dobře se vyjadřovat a sám akt psaní či mluvení. Důraz na schopnost dobré mluvy je podstatná: druhé vydání je totiž koncipováno jako příručka *rétorická*, svým rozvržením částečně odpovídá výkladovému schématu klasické rétoriky (Kraus 2011, s. 192). Genologická látka nicméně není rétorickým pojetím ovlivněna („rétorická“ genologie je v Jungmannově době již definitivně pasé) a genologickým účelům rétorické pojetí knihy jen přispívá: Jungmann totiž do „tvarů výmluvnosti“ zařadil jak básnictví, tak i prózu a řečnictví, a umožnil tak nahlédnout žánrové přesahy básnictví, resp. celek žánrů.

Kniha je uspořádána právě vzhledem ke klíčovému pojmu „výmluvnosti“. Má dvě hlavní „oddělení“. První je stručný lingvistický úvod pojednávající otázky jazykové typologie a obecné lingvistiky a sémiologie a některých příbuzných disciplín včetně versologie a translologie, druhé oddělení má opět dvě části — O výmluvnosti vůbec a O výmluvnosti zvláště. O výmluvnosti vůbec definuje druhy mluvy — poezii, prózu a řečnictví — a věnuje se „částkám výmluvnosti“, tedy schopnosti mluvit, jimiž jsou tradiční rétorické úkoly od nalézání k přednášení. Část O výmluvnosti zvláště má tři části („hlavy“): prózu, básnictví a rétoriku, a představuje čistě genologickou část knihy.

Druhé vydání *Slovesnosti*, aniž by tak bylo avizováno, je z velké části věnováno genologii (genologická část zabírá 80 stran z celkových 167, tj. téměř polovinu). Právně upozorňuje Dolanský, že právě ve „výkladu jednotlivých literárních druhů a tvarů [...] je těžiště Jungmannovy *poetiky*“ (Dolanský 1948a, s. 131, kurziva J. D.; genologickou část zdůrazňuje také Hýsek 1914, s. 266–267). Nás budou z celého spisu zajímat jen místa genologicky relevantní: kapitola O výmluvnosti vůbec, vydělující tři typy řeči, a kapitola O výmluvnosti zvláště, systematická genologie. Zvláštní pozici zaujímá druhá část O výmluvnosti vůbec, obsahující vlastní, originální Jungmannův návrh genologického systému, dosud nereflektovaný a Jungmannem samým dále nerozvíjený.

PRVNÍ GENOLOGICKÝ SYSTÉM SLOVESNOSTI

V první části oddílu O výmluvnosti vůbec Jungmann definuje tři „druhy či tvary“ výmluvnosti, prózu (prostomluvu), básnictví a řečnictví. Jeho definice je převzata od německého estetika Karla Heinrich Ludwiga Pölitze (1804; 1825b), jehož dílo bylo dominantní inspirací prvního vydání *Slovesnosti*, a je založena psychologicky:² „druhy řeči“ odvozuje od tří aspektů lidské duše, „mohůtnost představovací, cítící a žádací nebo snažící“, resp. představy, city a žádosti, k nimž se asociují rozum a pravda/poučení (próza), cit a krása/pobavení (báseň) a vůle a dobrota/pohnutí (řečnictví).

2 Psychologické východisko zjevně bylo obecně známé a ještě dlouho rezonovalo: potřebu polemizovat s ním pocítí Mukařovský ještě ve třicátých letech 20. století: „kdyby se řeklo, že podstatou lyriky je cit, dramatu vůle [...] s vlastními podmínkami lyričnosti a dramatickosti nemá toto rozdělení společného nic“ (Mukařovský 2021, s. 50).

Nejvýše Jungmann hodnotí básnictví, které „podává“ více než próza, tj. je esteticky (sémanticky?) mohutnější.

Genologicky podstatná je hlava třetí, *enunciatio*, kde si Jungmann připravuje půdu pro pasáž o žánrech. Postupuje tu od logiky přes gramatiku ke slohu a opět se vrací k problematice tří typů řeči, kterou nyní pojímá v obrysech stylistických. Píše, že sloh se dělí podle formy (styl prozaický, básnický a řečnický) a podle látky (tématu) — na jejím základě existují „tvarové [sic!; podle předchozích Jungmannových vět nejde o „tvarů“, ale o „látku“] či druhové slohu“ společní všem formám. Jakákoli látka totiž buď „leží“ v autorovi samotném (pak se týká jeho „ponětí, citů, žádostí“), nebo mimo něj, a pak se týká věci nebo dějů; „a tak povstává pět forem či tvarů spisových a slohových: tvar učebný, zábavný neb pěkný, pohybací, popisný a dějový“ (Jungmann 1845, s. 85).

Moderní terminologií bychom mohli mluvit — zhruba — o funkčních stylech, ale Jungmann je přibližuje genologickému výměru, formy a látky totiž kříží a pojmenovává všech patnáct (tři krát pět) možností, tj. „forem“: v próze: učebná, pěkná, řečnická, popisovací a dějepisná próza, v básnictví: učebná, lyrická, řečnická, popisná a dějepisná (bud' epická, nebo dramatická) báseň, v řečnictví: učebná, básnická, „vlastně tak jmenovaná“, popisná a dějepisná řeč (tamtéž, s. 85–86). Z těchto patnácti „forem“ (vlastně žánrů) krystalizují „tvarové hlavní“, tj. ty, kde se překříží esence daných tříd: „učebná prosa, lyrická báseň a řeč vlastně tak jmenovaná“, zatímco ostatní jsou „ze dvou živlů složení“ (tamtéž, s. 86). Pozorujeme zde tak náčrt moderního pojetí žánrové krajiny, jež je osnována mezi „čistými“ žánry (prototypy) a formami s klesající žánrovou čistotou, tj. která má stupňovitý charakter (teoreticky tento model popsal Hempfer 2010) a jež neklade nepřekročitelné hranice mezi básnictvím a ostatní diskurzy. Tento systém naopak všechny jazykové diskurzy sceluje, všímá si přechodných míst a zakládá tak uvažování výsostně inovativní.

Daných patnáct „forem“ a systém jejich vydělení je Jungmannovo novum, jež nemá předobraz v práci žádného jiného badatele (Hikl 1911, s. 445), což je ve *Slovesnosti* spíše výjimka. Jde přitom o systém elegantní, který představuje jádro skutečně systematické genologie. Tento systém by opravdu mohl být originální, nosnou, lingvisticky fundovanou a literárněvědně smysluplnou genologií — kdyby nebyl omezen jen na tento náčrt. Jungmann se jí však nadále nevěnuje,³ a následující, dominantní pasáž o genologii je opět přejímka z cizího vzoru a na originální systém Jungmannův už nenavazuje.

DRUHÝ SYSTÉM: ŠESTIČLENNÁ SYSTEMATIKA BÁSNICKÝCH DRUHŮ

Patnáctičlenný systém „forem“ zůstal jen naznačen. Plně rozvinut je naopak jiný systém, obsažený ve druhé části druhého „oddělení“ knihy nazvané O výmluvnosti zvláště. Sestává ze tří „hlav“, věnovaných próze, básnictví a řečnictví — my zde vyjdeme od pasáže básnické. Jí je věnován šestý oddíl O výmluvnosti zvláště, nazvaný Rozdělení neb formy. V úvodním, teoretickém odstavci říká Jungmann závažnou věc. Literární druhy („obecné formy básní“), jichž zná pět — „forma lyrická, didaktická

³ Snad drobnou aluzí na ni je rozdělení satirického básnictví v úvodním schematickém přehledu, kde se mluví o pěti „lyrická, popisovací, vypracovaná, poučovací, dramatická“ (Jungmann 1845, s. 104); ve výkladu se ale Jungmann vrací ke čtyřčlennému dělení podle předlohy.

(učebná), popisovací, epická a dramatická“ — chápe jako třídy „dle látky spořádané“. Ovšem tyto „obecné formy“ „pro své s jinými mimo své vlastní [...] látkami splývání nalezeny jsou býti nedostatečné k rozvržení všech forem poetických, a protož zvoleno jest jiné dělidlo jejich, t. *vida*⁴ čili *obraz člověčenstva*“ (Jungmann 1845, s. 103), na jehož základě formuluje šest druhů básnictví.

Tento vstupní pasus si zasluhuje komentář. Není vůbec zřejmé, co Jungmann míní pětici druhů, proti nimž se vymezuje: nikdo z dobových teoretiků ji neuvádí. Pětici zná jen Pölitz, a to proto, že klasickou čtveřici (lyrika, epika, drama plus didaktika) doplňuje svým specifikem — „smíšenou formou“. Snad Jungmann vychází z práce Johanna J. Engela *Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten* (1783), jež pracuje se čtyřmi druhy, z nichž jeden, „akční“, se dále dělí na epiku a drama — vzniká tak vlastně pětice, jež založila jistou tradici (Klausnitzer 2015, s. 131). Nedůvěra vůči tradičním literárním druhům, jež jsou „nalezeny býti nedostatečné“, je nicméně pro Jungmanna typická. Projevil ji v prvním vydání *Slovesnosti*, kde druhy subsumoval do role modů; hesla „epos“, „epika“ nezařadil do svého *Slovníku* stejně jako „drama“ ve smyslu básnický druh (je zmíněno pouze drama = „činohra, hra na divadle“, Jungmann 1835, s. 466); chybí též „lyrika“, je ovšem uvedeno „lyrický“, „od lyry, zpěvný“ (Jungmann 1836, s. 367). (Paradoxní pak je, že ve známé stati *O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště v české* Jungmann píše, že „vlastnost a klasičnost jazyka tím výše stoupá, čím více lyričtí, dramatičtí a epičtí básníci předměty zpěvu z prostředků života, z dějův a z ducha národního čerpají...“ (Jungmann 1827, s. 32, též 1869, s. 41), a bezproblémově tedy s klasickou triádou (progresivně oprostěnou od didaktiky!) pracuje.

Všichni, kdo se *Slovesnosti* 1845 zabývali, zejména Hikl a Dolanský, soudili, že genologický systém Jungmann přejímá od Pölitze: ten však druhy vymezuje psychologicky (a dospívá k odlišné typologii), zatímco Jungmann uvádí hlediska jiná: látku a „ideu člověčenstva“. Řekneme rovnou, že Hikl i Dolanský se zcela mýlí. Zatímco zbytek *Slovesnosti* je kompilace tak, jak je popisováno, část věnovaná genologii básnictví je *víceméně doslovným překladem* — a to nikoho z domnělých vzorů, ale textu Georga Reinbecka, autora v pracích o *Slovesnosti* zmiňovaného buď jen okrajově (Kraus 1981; 2011), anebo vůbec (jako v Hiklovi, 1917, paradoxně jednom z nejobsažnějších textů, který byl *Slovesnosti* věnován).⁵

A přece je Georg Reinbeck (1766–1849), „povídkář, básník lyrický a cestopisec na jedné, grammatik, aesthet a paedagog na druhé straně“ (Hikl 1911, s. 426), pro druhé vydání *Slovesnosti* zásadní. Jde o jeho spis, který zůstal stranou pozornosti všech předchozích badatelů, druhý svazek druhého dílu knihy *Handbuch der Sprachwissenschaft mit besonderer Hinsicht*, nazvaný *Die Poetik in ihrem Zusammenhange mit der Aesthetik* (Reinbeck 1817).⁶ Hikl se ovšem mýlí zejména tam, kde píše, že Reinbeckovy

4 Podle definice ve *Slovníku* je „*vida*“ synonymem „idey“ (Jungmann 1839, s. 94).

5 Reinbecka jako Jungmannův vzor pojmenovává dobový recenzent: „S opravdovým potěšením konstatujeme, že Jungmann v tomto novém vydání opustil některé aristotelské rokokové teorie z prvního vydání ve prospěch myšlenek novějších teoretiků, zejména Reinbeckových, což je [...] projevem současného pokroku, který je vzácný“ (M 1845, s. 4).

6 Kniha je druhý díl druhého svazku souboru *Handbuch der Sprachwissenschaft, mit besonderer Hinsicht auf die deutsche Sprache: zum Gebrauche für die obere Klassen der Gymnasien und*

poetiky, jež Jungmann znal, se nelišily „nikterak od průměru stylistických kompendií současných“ (Hikl 1911, s. 426). Reinbeckova poetika se od nich totiž v genologické oblasti lišila naprosto. „Docela jiné rozdělení“, které podle Hikla Jungmann učinil, je rozdělení Reinbeckovo — a je to rozdělení naprosto inovativní; níže se mu budeme blíže věnovat.

Fakt, že dosavadní badatelé nerozpoznali Reinbecka jako Jungmannův vzor — podpořený pravděpodobně i velmi malou pozorností, již Reinbeckovi věnuje německá literární věda⁷ —, vedl k tomu, že genologický pasus *Slovesnosti* byl prohlášen za dílo Jungmannovo (zatímco jeho skutečná genologie, systém uvedený na s. 85–86, viz výše, byla přehlížena) — a sice za nejoriginálnější část celé knihy. Oproti celku *Slovesnosti*, považovanému za kompilaci, se o její genologické části soudí, že ji Jungmann zpracoval samostatněji (Dolanský 1948, s. 131): Hikl a Skalička přímo mluví o novosti klasifikace. Hikl ji porovnává s Pölitzem a píše, že „Jungmann pojal klasifikaci jinak, kritérium rozdílu hledá v básni samé. Každá báseň představuje vidu neboli obraz človehčenstva [...]“. S touto klasifikací Hikl vzápětí polemizuje — ve skutečnosti je to ale, jak již víme, polemika s Reinbeckem, nikoli s Jungmannem. Obdobně i Skalička chápe genologickou systematiku *Slovesnosti* jako Jungmannovo novum reflektující stav české literatury čtyřicátých let (Skalička 1982, s. 27), a kategorii „burleskního básnictví“ označuje za dokument „vzrůstu české obrozenské literatury“ a dobového „diferencování literárních žánrů [...] moment pochopitelný v teorii literatury už tak bohatě rozvité“; ve skutečnosti však jde o systém Reinbeckův a „burleskní básnictví“ je jeho část, nikoli odraz vývoje české literatury.

REINBECKŮV ŽÁNROVÝ SYSTÉM

Pohlédněme tedy nejprve na Reinbeckův žánrový systém. Ten je založen na simultánním užití trojího hlediska: tematického, hlediska způsobu „zobrazení estetického ideálu“ a hlediska míšení či nemíšení druhů. V dané době uzualizované literárně-druhové termíny lyrika — epika — didaktika — drama vyhrazuje Reinbeck tématu:⁸ „Není zde řeč o kategorizaci básnických druhů, ale pouze o úvahách týkajících se tématu“ (Reinbeck 1817, s. 104; citát je originál výše citované teze Jungmannovy, že literární druhy jsou třídy „dle látky spořádané“). Lyrický obsah „vzniká přímo z pocitu, nebo spíše sám pocit je obsahem“ (tamtéž); plastický (tedy epický) obsah je jev, „který má v zobrazení určovat estetický pocit“ (tamtéž, s. 106), didaktický obsah „jsou myšlenky, ideje chápání a rozumu“, nejde tu však o poučení samo, ale „pouze

Lyceen; na titulním listě ovšem údaj o celku souboru chybí. Další díly souboru jsou: díl 1: *Die reine allgemeine Sprachlehre*; díl 2, sv. 1: *Die Rhetorik*, sv. 2: *Die Poetik in ihrem Zusammenhang mit der Ästhetik*; díl 3, sv. 1: *Die Geschichte der Dichtkunst und ihre Literatur*, sv. 2: *Poetische Beispielsammlung zu Vorlesungen über Poetik und zur Deklamation*, díl 4: *Prosaische Beispielsammlung zu Vorlesungen über Rhetorik und zu Deklamation*. Celý soubor vyšel v letech 1813–1823.

7 Malou zmínku o Reinbeckově systému, chápaném jako „filozoficky prohloubený“ systém stylistický, nacházíme v knize Jägerově (1970, s. 385–386).

8 Na některých místech svého textu však hovoří i o „způsobech ztvárnění“ (Reinbeck 1817, s. 158), tedy „formě“ — tuto nejednoznačnost přejímá i Jungmann.

o uspokojení prostřednictvím estetického cítění“ (tamtéž, s. 115), a konečně v dramatickém obsahu „se musí současně zjevit vnitřní i vnější, totiž předměty, které vzbuzují vjem, a předměty, které vzbuzují pocit“ (tamtéž, s. 116). Jen tematika k systematizaci žánru ovšem nestačí, „klasifikaci typů poezie je [...] třeba hlouběji zdůvodnit a zde se nabízí možný způsob zobrazení původní myšlenky, která je základem estetického ideálu. Nemůže jít o nic jiného než o představu lidství v rozmanitých vztazích, neboť v poezii je zobrazeno lidské nitro“ (tamtéž, s. 158; a to je ona Jungmannova „vida člověčenstva“).

Tím Reinbeck přechází ke druhému hledisku, jímž je klasifikace poezie podle zobrazení ideje lidství — resp. jak Reinbeck zpřesňuje: podle míry a způsobu uskutečnění této ideje (tamtéž, s. 159). Tato klasifikace je následující: typ poezie, „v níž se objevuje snaha o uskutečnění ideje lidství“, je *normální poezie*; poezie, která se snaží o zničení ideje lidství, je *satirická*; poezie, která ideu zobrazuje nepřímou, je *alegorická*; poezie, v níž se „představa lidství objevuje v estetickém ideálu patřícím do nadsmyslného světa“ (tamtéž, s. 160) „duchovních [spíše bychom řekli: mytologických] bytostí (bohové, duchové, víly, čarodějové, sylfové, skřítky, příšery, draci)“, je poezie *fantastická*; „vyjevuje-li se idea jako jediná myšlenka“, je to poezie *epigramatická*, a pokud se ideál vyjevuje „v záměrně nevhodném žertovném zpracování“ (tamtéž, s. 158), jde o poezii *burleskní*. V každém z těchto šesti typů poezie se může objevit estetický ideál: *lyrický, plastický, didaktický, dramatický*“ (tamtéž, s. 161, kurziva J. R.).

Hledisko míšení či nemíšení druhů není obecné — týká se jen dvou nejproduktivnějších tříd, normálního a fantastického básnictví. Reinbeck rozlišuje básnictví „einfach“ (jednoduché), nemísí-li kategorie lyrické, epické, dramatické a didaktické; „gemischt“ (míchané), mísí-li se dvě z nich, např. lyrika a epika; a „zusammengesetzt“ (složené), pokud je daný žánr dán koexistencí jiného uměleckého druhu⁹ — toto hledisko aplikuje Reinbeck jen na básnictví normální a ve schematickém přehledu též na básnictví fantastické — ve výkladu samotném už jej nezohledňuje.

KOMENTÁŘ K REINBECKOVI

Vzhledem k tomu, že Jungmann převzal kompletní dělení Reinbeckovo — všechna jeho tři hlediska — a upravoval je jen mírně, budou naše poznámky k žánrovému systému Reinbeckovu zároveň komentářem k témuž u Jungmanna.

Šestičlenné dělení básnictví, odsouvající ve své době již etablované (o tom podrobněji níže) literárnědruhové pojmy do pomocné role, je nejvýraznější modifikací genologické teorie od doby, kdy se genologická triáda začala etablovat¹⁰ — i modifikace nejnovější, objevující se v průběhu 20. století a na jeho konci (Svoboda 1947; Skwarczyńska 1965; Scholes — Klaus 1972; Hvišč 1988; u nás Haman 1999; Pospíšil

⁹ Analogická pasáž u Jungmanna 1845, s. 105.

¹⁰ Nepočítáme pokusy typu Schillerovy opozice naivní — sentimentální (stejnomený spis, 1796), Jeana Paula Fecké — romantické (*Průprava estetiky*, 1804), atticistický — asianistický (Hocke 2001), dichotomii vznikající v teorii římské literatury (srov. Šubrt 2005, s. 116) aj., které nemají genologickou povahu (nepracují s genologickými koncepty, jež mají charakter znaku: aspekt formální a obsahový a zakládajícími soustavnou klasifikaci literárních děl).

2014), jsou spíše jen domýšlením, resp. doplňováním triadického úzu, nejčastěji na čtveřici — dodáním naučného, esejistického či publicistického druhu (srov. k tomu Fowler 1982, s. 238, a Šidák 2013). Lze jen odhadovat, co Reinbecka k této revoluční změně vedlo — snad v jeho době trvající diskuse o triádě (čtveřici), snad hlubší úvaha o pojmech lyriky, epiky, dramatu a didaktiky. Reinbeck s nimi pracuje v několika krocích. Triádu, resp. čtveřici nejprve rozšíří na pěticí; tu následně interpretuje jako koncepty tematické — a jakožto takové je odmítne jako hlavní taxony, protože se mu, právě coby pojmy tematické, zdají taxonomicky plytké.¹¹ A ve výsledku jim ponechá roli modů, sémantických příznaků pro žánrové pojmy různých hierarchických rovin (k pojmu „modus“ viz Šidák 2017). Tento aspekt byl nepochybně přitažlivý pro Jungmanna: lze soudit, že jej — alespoň částečně — využil již v prvním vydání *Slovesnosti*; ve vydání druhém mu Reinbeckův systém umožnil tento modální systém plně systematizovat.

Skepsse vůči literárním druhům ostatně není nepřipadná a není ani vázána na začátek 19. století. Ještě na konci 20. století ji připomíná Alastair Fowler, pro něhož je „druh“ pouze „stavební kámen“, jeden z mnoha aspektů žánru (Fowler 1982, s. 60), z něhož žánr vzniká, a nikoli žánrový (taxonomický) pojem (tamtéž, s. 236). Právě Fowlerovo pojetí Reinbeckův systém dosti připomíná: „druhy“ jsou právě jen „stavebními kameny“, „látkou“, která se podílí na etablování jeho šesti „druhů“. Na druhou stranu ani Fowlerovo pojetí nelze absolutizovat. Autorovi této studie se zdá být problematické — stejně jako Reinbeckova premisa, že druhy (lyrika, epika...) jsou pouze látkovými (tematickými) pojmy (stejně problematické se jeví opačné pojetí Goethovo, že jsou to pojmy pouze formální). Naopak se domníváme, že literární druhy žánrovou platnost mají (a spolu s žánry tak zakládají i hierarchičnost systému): že totiž mají znakovou platnost — o něčem a nějak mluví — a schopnost artikulovat celek literárních textů.

Založení typologie básnictví na jakési modální základně — tj. míře uskutečnění ideje lidství — není zcela neopodstatněný nápad. Opět připomeňme modernější paralelu: „modus“ Roberta Scholese z jeho práce *Structuralism in Literature* (Scholes 1974). Scholes se pokouší o redefinici genologické systematiky; jeho teorie, jež má ambici „směřovat k obecnému přehledu veškeré beletrie“ (již měl Reinbeck také), rozeznává tři „ideální typy“; ty Scholes nazývá „mody“ a při jejich definici vychází z představy „tří možných vztahů mezi jakýmkoli fikčním světem a světem zkušenosti“: satiry, historie, romance (tamtéž, s. 131). Tyto tři vztahy vzápětí rozšiřuje na spektrum satira — pikareskní modus — komedie — historie — sentimentální modus — tragédie — romance. Ani Scholesův systém se neujal, nebyl však ani podroben žádné zásadní kritice (Fowler jej chápe jako „čistě analytické spektrum možností“ a vyčítá mu ahistoričnost, Fowler 1982, s. 243–244).

Teoreticky by tedy Reinbeckův způsob uvažování — scholesovské „spektrum možností“ — mohl být funkční. Polemizovat lze spíše s konkrétní aplikací Reinbeckova nápadu „ideje lidství“ než s nápadem samotným. První námitkou je fakt, že představy „idey člověčenstva“ / „lidství“, jíž jsou literární druhy nahrazeny, jsou pojmy různého

11 Nedůvěra k jejich taxonomické schopnosti není v jeho době výjimečná: právě ona je důvod, proč Pölitz zavádí svou „doplňkovou třídu“: jsou díla, „jejichž charakter se někdy blíží jedné, jindy jiné třídě [tj. druhu]“ (Pölitz 1825b, s. 397).

typu. Někdy jde o způsob zobrazení („normální“ vs. alegorie, tj. přímé — nepřímé zobrazení), někdy o axiologii (satira, burleska), jindy o jev kompoziční (epigram) nebo spíše o typ zobrazeného světa (fantastika), málokdy však jde právě o onu „ideu“ (shledáváme ji zejména v „satiře“ a „normálním“ básnictví, naopak např. v epigramatickém básnictví o „ideu lidství“ nejde vůbec). Faktem nicméně zůstává, že Reinbeckova šestice je — při své heterogenitě — jevem vnitřněliterárním, *eidocentrickým*, což vysvitne zejm. z juxtapozice s dobově vlivným psychologismem (Scherpe 1968, s. 140; srov. též Richter 2010, s. 50).¹²

Jiným problémem Reinbeckovy pojmové šestice ovšem je, že se kategorie obsahově překrývají: různé žánry mohou být součástí vícero těchto pojmů (pohádka může být alegorická, satirická, normální, naučná — jsou to různé modifikace téhož žánru, který ale spadá do různých typů básnictví) — narušuje se tak identita žánru, není zjevný jeho rozsah (je třeba projít všech šest pojmů, abychom zjistili, kam všude daný žánr zasahuje), a je přitom nuceně reduktivní: viz příklad pohádku — Reinbeck ji vřazuje pouze do „fantastického“ básnictví, byť by mohla být i jinde (zařadíme-li ji jen pod „epiku“, jak je to normální v jiných systémech, neredukujeme ji apriorně na jeden modus).

A patrné jsou i další potíže. Nepovedlo se — resp. materiál sám nepřipustil — systémové překřížení hlediska „ideového“ (šestic druhů) a „tematického“, resp. modálního: jen „normální“ a „epigramatické“ básnictví obsahuje všechny čtyři „látky“ (lyrické, epické — tj. plastické —, dramatické, didaktické). Problémem je jistě i zdánlivá marginálie: složitost systému, jistý nedostatek elegance. Zdá se nám, že (alespoň v genologické taxonomii) typologie směřují k podobě elegantní, často i geometricky ztvárnitelné (srov. čtveřici druhů sestavenou do logické tabulky u Hamana /1999, s. 133/, nebo graf u Červenky, 1995, s. 11 a 26).¹³

Jiná je otázka historické vázanosti. Byl vysloven názor, že obě vydání Jungmannovy *Slovesnosti* „podal[a] systematický přehled literárních žánrů z hlediska klasicismu“ (Polák 1975, s. 698). V případě druhého vydání je to soud o systému Reinbeckově. Není ovšem udržitelný: právě Reinbeckův systém vkládání druhů (epika, lyrika...) jakožto vnitřních modifikací jeho šestice básnických typů je zřetelnou polemikou s klasicistním požadavkem čistoty žánrů. Nenacházíme zde ani druhý typický rys klasicistní genologie: Reinbeck nečlení literaturu na „vysokou“ a „nízkou“ (resp. činí tak jen jednou, v případě „poučovací básně“), nicméně ve výkladu axiologicky stratifikuje, a to jak v případě básnictví, tak prózy (viz hodnotící srovnání „charakteru“ a „životopisu“, povídky a eposu /Jungmann 1845, s. 131, srov. Kšicová 1983, s. 170/). A protiklasicistní a progresivní je také Reinbeckovo zdůraznění fantastiky (viz níže).

12 Dílostřednosti si povšimli i badatelé sledující Jungmannovu *Slovesnost*, srov. Skaličkovu hodnocení pojetí satiry: v prvním vydání, píše Skalička, byla pojata podle Pölitze z psychologického hlediska, „z pocitů básníkůvých“, nyní je definována „z básně samé“ (Skalička 1982, s. 28).

13 Snaha podat graficky působivou „mapu žánrů“ není nová: připomeňme „rotu Vergiliana“ Johanna z Garlandu z 13. století (viz Fowler 1982, s. 240) — a samozřejmě navrhované schéma Goethovo (1955, s. 345) či z Goetha vycházejícího Julia Petersena (1944, s. 125) atd.

REINBECKOVA GENOLOGIE NA ÚROVNI ŽÁNŘŮ

Tři hlediska, na nichž Reinbeck postavil svůj systém, implikují vyšší počet hierarchických úrovní, než v jeho době bylo běžné: proti dvěma obvyklým úrovním (druh — žánr) staví jako první hierarchickou rovinu svou šesticí typů básnictví; ta se může štěpit na tři nižší roviny (podle hlediska míšení druhů) a ty opět na čtyři roviny (epika, lyrika...); teprve pak dospíváme k žánru, který ovšem může mít subžánry, nebo jen k nadžánrovému pojmu, který teprve obsahuje žánr a jeho subžánry: maximálně tak dostáváme šest hierarchických rovin (báseň normální / prostá / předmětná / vypravovací / povídka / legenda). Ne vždy je systém takto vertikálně bohatý — básnictví satirické a žertovné zná jen druh a žánr —, nevyrovnanost počtu hierarchických rovin jednotlivých druhů básnictví je ostatně symptomatická jakožto důsledek nevyrovnanosti jejich literárněhistorické potence. (Vysoká míra hierarchického členění charakterizovala také první vydání Jungmannovy *Slovesnosti* — je možné, že ji Reinbeckův model v tomto ohledu inspiroval, a že i kvůli ní si Jungmann vybral Reinbecka jako model vydání druhého.)

Konkrétní skladba žánrů, jež Reinbeck uvádí, je pro začátek 19. století typická; bohatá je skladba žánrů lyrických — např. stance, již řadí do lyrického jednoduchého básnictví, se v dobových poetikách neobjevuje, rondeau uvádí jen Pölitz. Neobvyklé jsou subžánry ódy (heroická, didaktická, plastická, dramatická): většina dobových autorů subžánry vůbec nerozeznává (Pölitz /1807; 1825/, Sulzer, Eschenburg, Eberhard, Engel), nebo jich rozeznávají méně (Ficker: hymnus, dithyramb a rapsodie). Výjimečné je zahrnutí žánru legendy. A román, žánr, jenž se v poetikách dané doby stále spíše jen zabydluje, uvádí Reinbeck třikrát (jednou v jednoduchém plastickém a dvakrát v míchaném normálním básnictví).

Za zvláštní zmínku stojí dva z šesticí typů básnictví: epigramatické a fantastické. Epigram byl dlouho klasifikačně nejasný: někdy byl řazen do lyriky (Clodius, Eberhard v *Handbuche*), do epiky (Eschenburg) nebo do smíšené formy (Pölitz 1805 i 1807), u Eberharda v *Theorii* chybí. Dobové taxonomické váhání vyřešil Reinbeck ustanovením zvláštního typu básnictví, a z žánru spíše marginálního učinil jeden z hlavních typů se čtyřmi žánrovými podtřídami — lyrická, plastická, didaktická, dramatická, přičemž didaktické epigramy mohou být dvojí podoby — gnómon (*Spruchgedicht*), nebo „žertovný a satirický, tj. epigram (*Sinngedicht*)“ (Reinbeck 1817, s. 179).

Dobově nezvyklé — nikoli vůči básnické praxi, ale vůči literárněteoretickým pojednáním — je také konstituování fantastického básnictví jako zvláštního typu, vymezeného funkčně („podiv“). Takové pojetí fantastiky, jistě progresivní, má několik konkrétních důsledků. Tak např. vede k rozdělení balady a romance, v dosavadních poetikách traktovaných jako žánrový pár, v němž balada představuje tragický pól — srov. např. Pölitz 1807, s. 118 —, do dvou odlišných modů, kde balada je pojata jako „fantastická romance“ (Reinbeck 1817, s. 278). (A proti progresivnímu zdůraznění fantastického prvku na témže místě Reinbeck píše, že balada může být „vážná nebo veselá“ — což je vzhledem k dobovému vývoji baladiky již anachronismus; jeho tvrzení Jungmann přejímá, jakkoli v letech čtyřicátých je to již zjevný nonsens). — V poznámce č. II Reinbeck píše: „Mimická báchorka [tj. ta, v níž vystupují zemští duchové nadáná nadpřirozenou mocí] připojuje se k románu, přirozená [v níž vystupují duchové živlů] k idyle“ (Reinbeck 1817, s. 276; Jungmann 1845,

s. 153), čímž ukazuje, že vnímá pohádku jako přirozenou součást literatury schopnou navazovat vztahy s jinými (ne-folklorními) žánry a že si zároveň je vědom mezižánrových přesahů a navazování. Na druhou stranu dobově podmíněná je absence žánrů folklorních, jež bychom ve fantastice mohli očekávat — je zde jen pohádka (jež je uzuálně v dobových poetikách uváděna, většinou jako subžánr románu), nikoli např. pověst — ta ovšem u jiných autorů absentuje vůbec, u Reinbecka je součástí jednoduchého epického plastického básnictví a tvoří kontrapunkt k novele: pověst vypráví o dějích z minula, novela ze současnosti (toto dělení přejímá i Jungmann, zdůrazňující, že novela i pověst jsou „jako románky“, majíce k románu blízko, Jungmann 1845, s. 131–132).

SPECIFIKA JUNGMANNOVY GENOLOGIE

Veškerá specifika Jungmannovy genologie se redukuje na elipsy či — méně čtené — přídávky k Reinbeckovi.

Pro náš kontext je podstatné, že Jungmann nereprodukuje teoretické vyložení Reinbeckova systému, a to ani ve zkrácené verzi (a následně představený systém tudíž nutně působí enigmaticky), a zakládá tak vlastně tradici českých poetik, jež jsou mnohdy na genologii založeny, neuvádějí ale žádnou genologickou teorii. Jungmann přebírá jen Reinbeckovu resumaci, z jejíhož doslovného překladu činí výše uvedený úvod do typologie poezie: Reinbeck — „Idea však může vystupovat v zobrazení estetického ideálu: buď *bezprostředně* (v obraze), nebo *nepřímo* — *alegoricky*, a v obou případech může vystupovat jako *existující* nebo jako *zmařená*, v *přirozených* nebo *fantastických* vztazích, v *řadě idejí* nebo jen jako *jediná* — *epigramaticky*, a konečně v záměrně nevhodném žertovném zpracování — *burleskně*“ (Reinbeck 1817, s. 158, kurziva J. R.); stejná pasáž u Jungmanna — „Tento obraz [idea člověčenstva] vystavuje se v básni buď *bezprostředně*, co obraz vlastní, nebo *prostředně*, co obraz jinotajný, allegorický. V obojím pak obraz ten co *přítomný* se klade (báseň vlastní), nebo se *ruší* a *zdvihá* (báseň satirická) a to opět způsobem *přirozeným* nebo *fantastickým* ...; potom buď *řada myšlenek* se představuje, neb *myšlenka jediná* (epigrammatická báseň); posléze schvalně se v žert a hru obrací (žertovná báseň)“ (Jungmann 1845, s. 104, kurziva J. J.).

Žánrový schematismus, uvedený před výkladem o básnických družích, se u Jungmanna a Reinbecka shoduje bez výjimky (až na rozšíření žertovného básnictví, viz dále). Ve výkladu pak nacházíme drobné změny: obecně Jungmann zkracuje Reinbeckův text (Reinbeck 1817, s. 187: „Elegie je výbuchem nadšení, které se rodí z mimořádně vážného vztahu člověka k životu. Vážný pocit zde směřuje k melancholii, k sladkému nebo mučivému stesku“ vs. Jungmann 1845, s. 109: elegie „znamená žalostnou, truchlivou báseň, žalozpěv“, někdy vypouští celé pasáže (některé poznámky k románu); výjimečně výklad rozšiřuje (v úvodu k „předmětné neb plastické básni“, Reinbeck 1817, s. 194; Jungmann 1845, s. 114, a zcela výjimečně dodává vlastní text, přičemž nejčastěji jde o bohemizaci tématu („idyla [je] Slovanům selanka nazvána“, Jungmann 1845, s. 129; o osianských básních píše, že „v českém by se hexametr nejlépe hodil“, tamtéž, s. 143).

Ve třech případech však Jungmann Reinbeckův systém rozšiřuje o nové taxony: v oddíle „žertovné básnictví“, kde Reinbeck uvádí jen parodii a travestii, Jungmann

přidává třetí oddíl, „Hříčky básnické“, kam zahrnuje jevy na hranici žánru a rétorické figury: krajverší/akrostich, časoverší/chronostich, ohlas nebo ozvěna/echo, pohádka (aenigma; věcná, slovní, literární), přesazení liter neboli anagram, tajemný obraz neboli emblema, podobizna neboli symbolum, zpětoverší neboli palindromus, makaronika („verše z dvou jazyků slátané — času a práce maření“; Jungmann 1845, s. 158–159); v § 412 přidává ještě „logogryf“.¹⁴ Tyto jevy neuvádí Reinbeck a z větší míry je neznají ani jiní Jungmannovi předchůdci (Pölitz /1807/ zná hádanku, šarádu a logogryf, později /1825b/ už jen „hádanku a šarádu“, nejširší výčet uvádí Ficker 1830 — hádanku, šarádu, logogryf a anagram —, stále však chudší než Jungmann).

Z hlediska dějin genologie je zásadní, že Jungmann dodává žánry slovanské provenience: jde o revoluční opravu dosavadního žánrového systému, omezeného v zásadě na žánry antické a románské. Jungmann však nechce rozbít Reinbeckův systém, a nově dodané žánry zmiňuje jen v poznámkách. Tak v poznámce k romanci zmiňuje dumu („duma Polákům oblíbená zavírá látky, kteréž my počítáme k romanci opravdové, vlastní i fantastické; ano v širším smyslu elegie tím slovem rozumějí“, Jungmann 1845, s. 144); k poznámkám ke stanci dodává jednak „popěvky od Čelakovského tak nazvané krátké národní písně větším dílem jednostrofe“ (tamtéž, s. 112; v praktické části cituje jako ukázkou „prostonárodní píseň“, tamtéž, s. 524) a „krakováky polských horalů“, bez další definice (tamtéž, s. 144; s ukázkou Langerova *Utrápeného*, tamtéž, s. 525, bez uvedení, že jde o krakovák; důkladně k roli krakováku a dumy v rámci *Slovesnosti* a k dobovému kontextu Bechyňová 1975, s. 505 a 508). Pouze v praktické části uvádí Jungmann míchanici K. S. Šnajdra (Jungmann 1845, s. 528) — nezmíněna zůstává deklamovánka, gawenda a jiné žánry dobově již známé.

A konečně uvedení mnoha žánrů u Jungmanna, na rozdíl od Reinbecka, je dáno odlišnou kompozicí obou knih. Reinbeck se věnuje jen krásným uměním,¹⁵ neuvádí rétoriku ani prózu (věnoval jim samostatné knihy) a jejich žánry, a nevěnuje se jazykové teorii, v jejímž rámci Jungmann eviduje žánry chrie (v kap. O vynalézání, tamtéž, s. 55; chriei pozdější poetiky již chápou jako žánr, srov. Vorovka 1885, s. 209–210) nebo žánry folklorní: v kap. O povaze jazyka českého zvláště, součástí první části knihy, zmiňuje Jungmann Herderovo cenění lidové mluvy (národního jazyka) jakožto „pokladu a veliké okrasy“ (Jungmann 1845, s. 22) a v odstavci Spůsoby mluvení národní uvádí příklady českých lidových úsloví (idiotismi), přísloví (adagia) a pořekadel (proverbia), jež zároveň definuje a rozlišuje (tamtéž) zhruba ve shodě s dnešní lingvistikou (Čermák 2017), resp. folkloristikou;¹⁶ nechápe je ovšem jako žánry, ale jako jevy lingvistické.

14 Logogryf (neboli slovní a písmenková hádanka), při níž jsou různé věci ve slově a nakonec i slovo samotné vyvolány naznačeným odstraněním nebo posunutím jednotlivých písmen (Ficker 1830, s. 504).

15 Jejich typologii věnuje třetí kapitola, Von den Kunstmitteln, oder Eintheilung der schönen Kunst (1817, s. 93nn.): sochařství a malířství jsou umění „plastická“, mimika, hudba a poezie jsou „praktická“, hudba a poezie navíc „tónická“; vedle těchto umění „jednoduchých“ existují umění „složená“, tj. herectví, pantomima a balet; to vše jsou umění „čistá“, vedle nichž stojí umění „užitná“ (*angewandte*): hudební přednes, deklamace a architektura.

16 Podrobný výklad k přísloví, pořekadlu, rčení a úsloví viz příslušná hesla Marty Šrámkové in Brouček — Jeřábek (eds.) 2007.

Kladem Jungmannova rétorického pojetí — snahy mluvit o celé mohutnosti „výmluvnosti“ — je soustavné pojednání o všech třech hlavních taxonech, tj. vedle básnictví i o řečnictví a próze. V nich obou se — nemaje vzor u Reinbecka — Jungmann opět uchyluje ke svému staršímu vzoru z prvního vydání *Slovesnosti*, k Pölitzovi.

PRÓZA A RÉTORIKA

Pasáže věnované próze a řečnictví jsou mnohem méně zajímavé: jsou konvenční a do velké míry převzaté z díla Pölitzova a jako takové již popsané. Hikl uvádí, že při zpracování prózy Jungmann vycházel z druhého dílu Pölitzova spisu *Das gesamtgebiet der deutschen Sprache...* (Pölitz 1825a), v němž Pölitz prózu rozvrhuje do „stylů“ učebního, dějepisného (*geschichtliche*), listovního a obchodního; *Slovesnost* však ve skutečnosti vykazuje souvislost se čtvrtým dílem starší Pölitzovy práce *Practisches Handbuch...* (Pölitz 1804), v níž Pölitz jmenuje styly popisný historický, vyprávěcí historický, didaktický a listovní a přidává „fragmenty řečnictví“. Rozvržení do stylů Jungmann modifikuje a uvádí sloh učební, předmětní, listovní, jednací (a ignoruje tak vlastní návrh typologie čítající učebnou, pěknou, řečnickou, popisovací a dějepisnou prózu, který mu vyplynul z pokusu skloubit formu a téma, srov. Jungmann 1845, s. 85).

Čtyři zmíněné styly Pölitz v dalším výkladu označuje jako „třídy“ a uvádí, že „zobrazení tohoto materiálu v samotném slohu lze charakterizovat podle určitých individuálních forem“ (Pölitz 1804, s. 13); těmito „formami“ jsou žánry či stylové útvary vyprávění, popsání, líčení, životopis, charakteristika aj.; jejich poměr ke stylům (třídám) Pölitz vykládá jako specifikační, nikoli taxonomický, v praxi však je velmi nejasný, navíc se leckdy kříží (není zřejmé, jaký je poměr mezi „stylem“ „Naturgeschichte“ a „stylovou formou“ „Universalgeschichte“). Jungmann situaci vyřešil elegantněji, prostě hierarchicky: sloh učební zahrnuje sedm konkrétních žánrů (stylových útvarů), sloh předmětní se rozpadá na „popsání“ a „vypravování neb dějepis“ (což je analogické dvěma prvními „stylům“ z Pölitze /1804/), a obě třídy opět zahrnují konkrétní žánry (zde již ne stylové útvary), resp. spíše vědecká témata (dějepis rodiny, dějepis vzdělání lidského, zeměpis fyzický); mezi žánry zde přítomnými jsou i takové, jež dnes chápeme jako relevantní pro beletrii (životopis, cestopis, nápis lapidární, charakter — hodnocený výše než životopis —, anekdota — tou se rozumí „něčí slova neb skutek“, Jungmann 1845, s. 96, tj. žánr analogický středověkému „gestu“, a jeho součástí je i „propovídka/apophtegma“ — žánr, jej Pölitz neuvádí).

Vedle těchto čtyř stylů, či lépe řečeno „nad“ nimi, stojí ještě dva jevy — rozmlouvání a samomluva. Jungmann je ve výkladu sice řadí za ony čtyři styly, jako by šlo o dva další, ale je zjevné, že jde prostě o způsob projevu, jímž mohou být traktovány. Rozmlouvání je „přátelské“ a „filosofické“.

Oproti prvnímu vydání, kde bylo řečnictví pojato nestrukturovaně jako výčet „forem“, věnuje mu nyní Jungmann pečlivou pozornost. Řečnictví štěpí na dvě hlavní třídy, „rozdíly neb tvary řeči“, tj. duchovní a světské, čímž se od Pölitze liší: Pölitz píše, že „jsou jen dva hlavní žánry řeči“, a sice „náboženská“ a „politická“ (Pölitz 1825c, s. 48); hlavní dělení, zdá se, tedy Jungmann přebírá od Fickera (1830, s. 527). Řeči „duchovní“ přejímá Jungmann ze čtvrtého dílu Pölitzova *Gesamtgebiet...* (Pölitz 1825c), a to doslova: dělí je podle materie (1. dogmatické, mravné, míchané; 2. historické,

politické, přírododějové, dušeslovné) a formy (kázání, výklady/homilie, „řeči vlastně tak nazvané“).

Problematická tak zůstává třída „světských“ řečí. Zatímco Pölitz dělí „politické“ řeči na „politické řeči vztažené na vnitřní státní život“ a na „vztažené na vnější státní život“, Jungmann „politické“ nahradí „světskými“ a představí zde vlastní typologii — „politická“ řeč se stane jen jedním z žánrů světské řeči vedle vojenské, soudné, akademické, pohřební a pochvalné (Jungmann 1845, s. 166). Jungmann také nepřebere Pölitzovu „doplňkovou třídu“ smíšených žánrů (již má stejně jako v básnictví). A nepřebere ani Fickerovy „světské“ řeči (světská je politická, soudní, panegyrická a proslov /*Andrede oder harangue*/, Ficker 1830, s. 528–529). — Ani v případě řečnictví nevyužije Jungmann vlastní podnět (učebná, básnická, „vlastně tak jmenovaná“, popisná a dějpravná řeč; Jungmann 1845, s. 85–86), který by nabízel řešení jistě nikoli horší než systémy německé.

GENOLOGICKÉ MYŠLENÍ NA POČÁTKU 19. STOLETÍ

Obrátme se nyní k širšímu kontextu. Abychom docenili myšlenkové pozice Reinbeckovy, resp. Jungmanny knihy, je třeba se ptát, do jaké situace vstupují. Podobu genologické situace počátku 19. století v německojazyčné oblasti, pro české prostředí výchozí, lze schematicky vymezit pěti tendencemi či aspekty: první je spor o žánrovou čistotu, interpretovatelný jako spor o individualitu básnického tvaru. Proti romantikům, plédujícíím pro prolínání žánrů a reprezentujícíím „žánrový pesimismus“, je muž se míšení žánrů stalo pozitivní charakteristikou (a na nějž později naváže Benedetto Croce), stáli Goethe, Schiller a raný Schlegel, zastávající stanoviska „klasická“.

Stejně tak z konce 18. století přechází do století následujícího druhý aspekt genologické debaty: koncept genologické triády. První polovina 19. století je z našeho pohledu zejména dobou jejího etablování — avšak toto etablování, proces i výsledek, se do značné míry děje jen ve zpětném pohledu. Pro romantickou genologii je triáda stále živý problém. Zatímco ještě Friedrich Schlegel píše, že „nikdy nesmíme zapomenout, že to [= lyrika] není nic jiného než poetická část hudby“ (*Zur griechischen Literaturgeschichte*, 1794, cit. dle Berhens 1940, s. 187), je lyrika revolučním prvkem, který zbaví epiku atributu „nejvyššího a nejlepšího“ básnictví (Fowler 1982, s. 216), rozbije platónsko-aristotelovský mimetický princip definice druhů, který „po několik staletí tížil teorii žánrů a udržoval ji ve stavu neklidu a zmatku“ (Genette 1979, s. 281), a umožní jej nahradit expresivitou (G. W. F. Hegel, který píše, že v lyrice „srdce [...] se rozevírá tak, aby vyslovilo sebe sama, a vyjadřuje to, co bylo dříve jen pocítováno“; Hegel, *Estetika* /1966b, s. 296/, srov. Culler 2020, s. 118–119). Příznačným důsledkem vítězství lyriky je fakt, že v dobových poetikách bývá v přehledu básnických druhů řazena na první místo — což je model Schellingův. (Prvenství epice opět přiznají August Wilhelm Schlegel, Hegel, Goethe a další.)

Tendence třetí: pevně vklínivši mezi druhy lyriku, zproblematizovala romantika zároveň literárnědruhový status naučné literatury, do té doby mezi literárními druhy běžné, stavěné na roveň epiky (Fowler 1982, s. 223) a mylně často chápané jako Aristotelovo dědictví (srov. Genette 1979, s. 274). Didaktiku z triády vyloučili především Goethe a Hegel: Goethe v eseji *O naučné básni* z roku 1827 píše, že „není přípustné

přidávat didaktickou poezii ke třem typům poezie [...]. To je jasné každému, kdo si uvědomuje, že první tři se liší formou a že poslední [didaktika], který odvozuje své jméno od obsahu, nemůže stát v témže pořadí“ (Goethe 1903, s. 225; v *Poznámkách k západovýchodnímu dívánu*, 1819, cituje „naučnou báseň“ už jen jako žánr, tj. nikoli jako literární druh /Goethe 1955, s. 344/). Stejně rozhodně se k didaktice později vyjádřil Hegel v *Eстетice*: „K vlastním formám umění didaktickou poezii nesmíme počítat. Neboť v ní stojí úplně vyspělý obsah se svou — tím podmíněnou — prozaickou formou na jedné straně, na druhé straně pak umělecká podoba, která však může být na tento obsah jen vnějškově připevněna, protože obsah právě již dříve pro vědomí dostal svůj úplný ráz v prozaické podobě [...]“ (Hegel 1966a, s. 314). Do českého prostředí, kam goethovské ideje vcházely mnohdy obtížně,¹⁷ mohlo goethovské pojetí triády s odmítnutím didaktiky dojít z knihy profesora a později ředitele plzeňského gymnázia Josepha Stanislava Zaupera (1784–1850; k jeho osobě viz Bok 1968) *Grundzüge zu einer deutschen theoretisch-praktischen Poetik aus Goethe's Werken* z roku 1821 (ke knize a okolnostem vzniku Kraus 1896, s. 84), v jejímž úvodu Zauper říká, že ačkoli má každý národ svou poetiku, její základy jsou obecné. Zauper je odvíjí s aluzí na Goetha: „[...] existují pouze tři druhy poezie jako hlavní nebo přirozené formy: lyrická, epická a dramatická. Didaktická, kterou někteří hájí jako hlavní formu, si může nárokovat název poezie pouze tehdy, pokud se objevuje v první formě. Tyto tři formy lze opět vysledovat až k subjektivní a objektivní poezii [...]“ (Zauper 1821, s. 3–4).

Teoretické zdůvodnění vyloučení didaktiky nemělo však ohlas v praxi; triáda doplněná o didaktiku byla až do roku 1850 „nejrozšířenějším žánrem“ (Jäger 1970, s. 381): jako doklad relevantní pro naše zkoumání může posloužit třetí díl spisu Pölitzova, z něhož Jungmann čerpal, *Gesamtgebiet der teutschen...*, kde se mluví o „čtyřech hlavních formách básnictví“ (Pölitz 1825b, s. VII), nebo státem uznávaná učebnice pro veškeré rakouské univerzity *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange* Franze Fickera (1830; didaktika u Fickera zahrnuje žánry didaktické satiry, didaktického listu a ezopské bajky). A v českých poetikách se didaktika uvádí ještě po druhé polovině století.

Genologická triáda byla rozšiřována i jinak. K. H. Pölitz (1825b) zavádí pět „tříd“ — vedle didaktiky přidává „smíšený“ druh, shrnující žánry vykazující znaky dvou nebo více druhů (lyricko-epické, epicko-dramatické, epicko-didaktické aj.); řidčeji se objevuje „popisná poezie“ (jako pátý druh — např. u W. Schlegela v *Berlínských přednáškách*, 1801/2, ale také ještě v letech dvacátých /srov. Jäger 1970, s. 393/). A ještě v letech šedesátých nalezneme ve spise českého Němce Bernarda Scheinpfluga *Die dichtungsarten und ihre literatur* šest druhů (viz níže).

V protikladu k právě řečenému píše historička genologie, že trojí dělení poezie se v „Německu ustálilo kolem roku 1800“ (Behrens 1940, s. 218); exponenty triády jsou Goethe a autoři uvažující o syntéze subjektivního a objektivního pólu (Hegel, Schelling). Trojice se stane východiskem mnoha dalších autorů (Solger, Zauper aj.).

17 Nelze předpokládat, že Jungmann Goethův *Díván* znal: překlady jeho poezie od dvacátých let 19. století se omezují na jednotlivé básně, ponejvíce epigramatiku, a balady (Drews 2017, s. 407–408); *Poznámky* přeloženy nebyly a „Jungmann měl u sebe doma jenom souborné vydání Goethových děl, které začalo vycházet v letech 1815/1816“ a jehož součástí *Poznámky* nebyly (cit. z e-mailu Petera Drewse z 13. 3. 2024).

V rámci této triády — nebo jejích modifikací — se od dob klasicistních poetik vypočítává v zásadě neměnná skladba žánrů: žánry antické provenience obohacené o pozdněstředověké vernakulární románské žánry (zejm. lyrické — dnes bychom mluvili o strofických formách), případně o žánry renesanční (novela) a o nově vznikající román, později a jen ve velmi malé míře o pohádku jako jediný žánr lidové poezie; německé poetiky konce 18. století přidávají ještě hádanku, resp. její podtypy.

Zejména je však zásadní teorie spekulativní, objevující se od dvacátých let 19. století (Michler 2010, s. 210). Genologická triáda zde získává — a pojmenujme to čtvrtou tendencí — „historicky nový status [...] teoretického (spekulativního, metafyzického) a uceleného systému“ (tamtéž). V širším pojetí jde o trojí transfer žánrových pojmů mimo jejich původní, poetologicko-kritické sémantické pole: zejména do psychologie (typicky u Herdera, kde získávají žánry „filozofickou“ univerzálnost jako psychologické kategorie“, Scherpe 1968, s. 270–271, nebo u Humboldta); tento trend vyvrcholí později u Emila Staigera, jehož výklad pojmu epika, lyrika a drama „směřuje k obecné antropologii poetiky, nezávislé na kritické funkci historicky podmíněných žánrových pojmů“ (tamtéž). Jiný transfer představuje projekce žánrových pojmů do filosofie dějin, jejich konotace s různými historickými etapami: tak u F. Schlegela (kde posloupnost epiky, lyriky, dramatu a didaktiky koresponduje s posloupností jónské, dórské, attické a alexandrijské epochy), A. W. Schlegela, Schellinga aj. A konečně byla triáda používána jako princip antropologický, jako vyjevení smyslu života a světových zákonů — Scherpe takto klasifikuje myšlení Sulzerovo, Engelovo a Herderovo. Pro ilustraci citujme Novalise: „Lyrická báseň je pro hrdiny, vytváří hrdiny. Epická báseň je pro muže. Hrdina je lyrický, člověk epický, génius dramatický. Muž lyrický, žena epická, manželství dramatické“ (*Neue Fragmentensammlung*, 1798, cit. dle Behrens 1940, s. 188).

Zejména však je jádrem spekulativní genologie idealistická filozofie Hegelova. Idealistická estetika nahrazuje princip napodobování juxtapozicí „objektivních“ druhů (epiky a dramatu) a „subjektivní“ lyriky; uvažuje se o syntéze subjektivní lyriky a objektivní epiky v nejvyšší umělecké formě-syntéze dramatu (příčemž tato teze, antiteze a syntéza je třetím vrcholem obdobné řady v estetice a v celku umění; chápeme toto uvažování jako pátou tendenci). Hegelův systém popisuje historicky ukotvené rozvíjení ideje, „historicky se rozvíjející systematizaci žánrů“ (Michler 2010, s. 210, srov. též Komfort-Hein 1996, s. 548; analogicky uvažuje Hugo v předmluvě ke *Cromwellovi*): „Paradigmatické žánry epiky, poezie a dramatu [...] jsou [...] opatřeny časovým indexem, který je zároveň indexem kultury a společnosti“ (Michler 2010, s. 210).

První tři tendence jsou v dějinách genologického myšlení recipovány — v různé míře — ve všech dobových poetikách i v běžné školní praxi; principy idealistické estetiky však tato praxe nereprezentuje, upřednostňujíc proti nim osvícenskou teorii žánrů (Jagër 1970; Michler 2010, s. 211).

TRIADICKÉ UVAŽOVÁNÍ V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Situace genologického uvažování v českém prostředí je — vzhledem k tomu, že s výjimkou prvního vydání *Slovesnosti* nemáme žádný spis, jež by dané otázky ošetřoval a rozvíjel — nutně slabá. O spekulativní genologii zde nelze mluvit, žánrové pojmy jsou — jsou-li vůbec užity — chápány ve svém primárním, literárněkritickém vý-

znamu; co se týče ostatních zmíněných tendencí, z dokladů v literárněkritickém diskursu, který jediný máme k dispozici, lze rekonstruovat zejména pozici genologické triády.

Ačkoli první novočeská genologie, *Slovesnost* Josefa Jungmanna z roku 1820, šla v otázce literárních druhů vlastní — a dosti neortodoxní — cestou, etablojící se tříčlenné pojetí — zdůrazněme, že bez didaktiky! — postupně proniká i do českého prostředí. Doklady nacházíme od let dvacátých. V *Literatuře krkonošské*, tištěné v *Čechoslavu* roku 1824, mluví v rámci satirické recenze fiktivní knihy *Bludičky* František Ladislav Čelakovský o „třech valných třídách básnictví, popisovacího totiž, epického a lyrického“ (Čelakovský 1876, s. 104); záměnu „epického“ a „popisného“ básnictví mohl převzít ze starší německé teorie, např. Clodius či Eberhard tak označují „epiku“, a jeden z pododdílů epického básnictví nazývá „popisným“ i Jungmannova *Slovesnost* 1820. Na konci let dvacátých evidujeme dokonce formulaci literárnědruhové triády z pera samotného Jungmanna ve známé stati *O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště v české* (viz výše).

Od třicátých let dokladů přibývá a není zde nutné je jednotlivě vypisovat. V literární kritice pracují s triádou jako principy básnictví Čelakovský (r. 1830 v ČČM v recenzi Langerových *Selanek*, srov. Čelakovský 1880, s. 346), Palacký (srov. např. 1871, s. 32), Langer (1834, s. 1877) aj. Zajímavý je doklad o uvažování o míšení druhů: ve *Výkladu čili Přímětkách a vysvětlivkách ku Slávy dceře* (1832) píše Ján Kollár: „Forma Znělek zdá se nad to i najpříhodnější ku smíšeným Lyricko-epickým, čili podmětno-předmětným básním, [...] Chorus u Řeků nic jiného nebyl než Lyra v Dramatu, čili subjectivnost v objektivnosti: pročže by se nemohla Lyra i s Eposem spojit?“ (Kollár 1832, s. 14).

Triáda v Čechách zdomácněla, byť terminologicky její uchopení variovalo (druhové básnictví“, „valné třídy“, v *Doslovu k Radhostu /1912/* např. užívá Palacký pro epiku a lyriku slova „pokolení“; srov. citáty užitě Jakubcem 1898, s. 336); terminologie bude krystalizovat ještě ve století dvacátém (Felix Vodička ve *Struktuře vývoje* užívá pojmu „rod“).

Symptomatické ovšem je, že zdomácnění a užívání triády konstatujeme téměř pravidelně ve chvílích, kdy se o žánrech mluví mimo odborný literárněteoretický kontext; avšak v situacích, kdy je genologická teorie tematizována jako taková, triáda se opět zproblematickuje. Dokladem budiž druhé vydání Jungmannovy *Slovesnosti* a práce jeho následovníků (Jakub Malý 1848, Antonín Karel Madiera 1863, Matyáš Blažek 1873 aj.). Budiž zde také připomenut systém Antona Müllera, nejvýznamnějšího českého (myšleno zemsky) uměleckého kritika předbreznové doby, který v letech 1823–1842 působil na pražské univerzitě. Ve svých přednáškách z roku 1831 představil systém, v němž se celek „krásných umění“ dělí podle výrazových prostředků; tyto prostředky mohou být: 1) konvencionální znaky, 2) přirozené znaky, 3) složená umění; v rámci 1) působí znaky buď objektivní (pak vzniká „plastická poezie“, sochařství a malířství), nebo subjektivní (pak vzniká lyrika). Plastická poezie zahrnuje román, epos a drama. Goethovskou triádu zde sice nalzáme, ne ovšem jako výraz autonomní klasifikace básnictví, ale rozdělenou hlediskem subjektivního a objektivního — což je pro dobu typické, viz výše —, resp. tomuto hledisku podřízenou; společným jmenovatelem celku literatury jsou zde „konvencionální znaky“, zahrnující ovšem právě i umění ne-literární (Hlobil 2014, s. 341nn.,

schematické zachycení Müllerova systému tamtéž, s. 366–367). Systém Müllerův, jenž nepochybně skrze posluchače působil na celé české intelektuální milieu, zde uvádíme jako doklad výše uvedené tendence rozpochybovanosti, neustálenosti genologické taxonomie.

ZÁVĚREM: POZICE SLOVESNOSTI V DĚJINÁCH MYŠLENÍ O GENOLOGII

Jungmann, hledaje systém, jež by pro druhé vydání své knihy adaptoval, nenalezl pro své účely žádnou novější knihu než druhý díl spisů Reinbeckových, autora, jež znal a užíval již při prvním vydání *Slovesnosti*. Nevíme, jestli uvažoval o některé jiné z mnoha v dané době vydávaných německý poetik (jejich výčet přináší Jäger /1970/), a lze se jen dohadovat, proč si vybral právě Reinbecka. Důvodů může být několik (a některé jsme již naznačili).

Hlavní důvod je pravděpodobně dvojitý. Jungmannovi očividně konvenovaly odmítnutí, resp. zproblematizování triády (epika, lyrika, drama, resp. plus didaktika) a vysoce strukturovaná hierarchie žánrových taxonů (domnívám se tak podle toho, jak Jungmann sestavil první vydání *Slovesnosti*). A mohl být i třetí důvod — je možné, že Jungmann hledal taxonomii s určitým typem mimoliterárního přesahu (zde je třeba být obezřetní: víme, že Hegela Jungmann ve stáří nevráživě odmítal, viz Dolanský 1948, s. 137).

Připomeneme-li základní tendence romantické genologické diskuse, jak jsme je sumarizovali výše, vidíme, že odmítnutí triády bylo zcela protiprogresivní a výjimečné: ani systémy pětičlenné triádu neodmítají, ale modifikují (jediná výjimka, šestičlenný systém z knihy *Die Dichtungsarten und ihre Literatur /1864/* Bernarda Scheinpfluga, jež ostatně Jungmann učil, vzniká v Praze a je nejspíše důsledkem uvažování Jungmannova). Z čeho pramenila Jungmannova skepse vůči triádě? Skutečně nevěřil v genologickou (klasifikační) schopnost triády, jak to píše ve *Slovesnosti* — jakkoli víme, že jsou to jen přeložená slova Reinbeckova? (Připomínáme ale, že ve stati o klasičnosti v ČČM /1827/ triádu sám užil — proto, aby jí snadno a přesně pojmenoval literárněhistorickou realitu, čehož si musel být vědom.) Nebo byla tato skepse motivovaná „vlastenecky“, odporem k importu z německojazyčného světa, jak Jungmann mohl triádu důvodně chápat? Tento odpor mohl stát v základě ambice vytvořit specifický, na zahraniční vzory nevázaný systém, jehož náčrt v knize nacházíme — jde o výše popsanou pasáž z *enunciatio*. Celá situace by pak dávala smysl: Jungmann odmítl etabloující se triádu, ježto jí nevěřil, a nahradil ji vlastním formálně-obsahovým systémem; ale z nějakého důvodu, uvažovat bychom nejspíše mohli prostě o únavě a nedostatku energie (což opakovaně zdůrazňuje Hikl 1917, s. 203–205), jej již nerozvine — místo něho sáhne po již hotovém systému, jež stačí přeložit a adaptovat.

Na poloviční cestě vůči jiné dobové tendenci zůstal reinbeckovsko-jungmannovský systém stát, co se týče didaktiky. Neuvádí ji jako samostatný hlavní druh, ale ani jako „pouhý“ žánr (jak to činí Goethe v *Poznámkách k východozápadnímu dívanu*, srov. Goethe 1955, s. 344), ani jako příznak jakéhokoli jiného žánru (jak uvádí Hegel /1966a, s. 314/), ale jako taxon, a sice jako taxon druhé (v rámci satirického, alegorického a epigramatického básnictví), resp. třetí (v rámci normálního a v jeho rámci jednoduchého básnictví a též v rámci básnictví fantastického jednoduchého),

resp. čtvrté nižší úrovně (normální poezie — míchaná — míchaná lyrická, resp. míchaná didaktická). Tím, že didaktiku subsumuje pod všechny své básnické druhy (s výjimkou burleskního), jako by přiznával, že vlastně nejde o autonomní druh, ale o potenciálně všudypřítomný modus — a zároveň se určitého stupně této autonomie nedokáže vzdát.

I další hledisko je spíše protiprogresivní: přejetý systém neumožnil Jungmannovi zdůraznit dobově silně akcentovanou polaritu subjektivní — objektivní (viz výše pá-tou tendenci dobové genologické teorie).¹⁸ Jde přitom o hledisko, s nímž se setkáváme ve všech dobových pramenech německé provenience, jež zasahují do českého prostředí (Müller, Ficker, Scheinpflug), i u českých autorů píšících německy (Zauper, *Grundzüge zu einer deutschen theoretisch-praktischen Poetik aus Goethe's Werken*, 1821) i česky (všichni autoři novějších poetik, jež zde můžeme pouze vyjmenovat, zejm. Madiera a jeho spis *Rukověť slovesnosti* /1863/, Blažek a jeho spisy *Druhy básnické a jejich literatura* /1873/ — což je ovšem nedokončený překlad knihy Scheinpflugovy —, a *Spůsobové básnictví... /1878/*). Opět zde ale zmiňme náčrt Jungmannova vlastního návrhu z *enunciatio*, kde jako „tvar hlavní“, tj. kvintesenci básnictví, postuluje „lyrickou báseň“, zkrřížení „formy“ básnické a „látky“ „zábavné neb pěkné“ (Jungmann 1845, s. 85–86). Zde tedy uvažuje čistě ve shodě s romantickou genologickou axiologií — v prvním vydání *Slovesnosti* ani u Reinbecka takové axiologické vytčení čistě lyriky ne-nalezeme —, ale v rozporu s hegelovským oceněním dramatu jako vrcholné syntézy.

Jako o možném důvodu, proč si Jungmann jako vzor vybral právě Reinbecka, uvažujeme o rozvinuté hierarchické taxonomii. Ta je v rámci dobových poetik výjimečná; byla-li pochopitelná v atmosféře doznívajícího klasicismu, působí překvapivě v době vrcholícího, resp. kulminujícího romantismu (srov. první tendenci v naší úvodním resumaci). Že romantikové odmítali pevné a přesné klasifikace, je známo. Ale toto jejich odmítání ukázala literární historie jako slepou cestu: žánrové systémy nebyly ani v teorii, ale ani v praxi opuštěny, a přes nejrůznější revize zůstávají platné dodnes. Fakt, že se Jungmann postavil proti rozpouštění žánrových hranic (a odmítl tak cestu k budoucímu pojetí Benedetta Croceho), se ukázal být přiměřený a teleologicky progresivní.

Třetí možný důvod, proč si Jungmann vybral Reinbecka — a to již jen spekulujeme —, se týká čtvrté z výše jmenovaných tendencí — tendence dobově nejnovativnější, nejpodstatnější a nejcharakterističtější: ze všech teoretiků, z nichž Jungmann vycházel v prvním vydání *Slovesnosti*, se Reinbeck nejvíce blíží romantické či přesněji idealisticko-spekulativní snaze „přenášet pojmy žánru mimo jejich konkrétní, básnicko-kritický rozsah“ (Scherpe 1968, s. 296). Jeho „typy básnictví“ nejsou prvotně dány hledisky vnitřněliterárními (kompozice, resp. jakékoli formální aspekty, tematika), nýbrž jsou, resp. mají být postaveny na „míře a způsobu uskutečnění“ ideje lidství v literárních dílech (Reinbeck 1817, s. 159), tj. na hledisku antropologickém (a zároveň axiologickém: idea může být zobrazena dobře, nebo může být zničena). Jungmann tak odmítl jiné dobově silné mimoliterární hledisko, totiž hledisko psychologické, protežované v prvním vydání *Slovesnosti*, kde jej převzal od Pölitze. Zachoval

18 V dané době zcela běžné a vlastně již neopominutelné tvrzení, že „lyrická látka vychází přímo z pocitu“ (Reinbeck 1817, s. 104), nelze chápat jako analogon triadické subjekt-objektivní a syntetické stavby genologického systému u hegelovskými inspirovaných autorů.

OPEN ACCESS

je ovšem ve vymezení hlavních „druhů či tvarů výmluvnosti“ (Jungmann 1845, s. 35) — básnictví, prózy a řečnictví. (Absence posledních dvou zmíněných „tvarů výmluvnosti“, prózy a řečnictví, v Reinbeckově knize, je dalším zjevným limitem Jungmannova vzoru. Tím, že jej Jungmann převzal, obětoval svůj podnětný celistvý systém.)

Ptáme-li se tedy na pozici druhého vydání *Slovesnosti* v historii genologického uvažování, je nutno odpovědět, že knize se kvůli historicky rozeklanému, resp. v některých aspektech už ahistorickému systému nepovedlo formulovat řešení, jež by v dané chvíli bylo možné chápat jako definitivní a jež by bylo možno nadále přebírat jen s dílčími modifikacemi či inovacemi. Bylo naprosto zřetelné, že stejně jako první vydání *Slovesnosti* muselo být nahrazeno v mnoha otázkách (nikoli ovšem těch genologických) modernějším vydáním druhým, bude muset být i vydání druhé — jakkoli leccos z jeho genologie přežije — nahrazeno řešením modernějším. Takové řešení samozřejmě přijde — ovšem po cestě, částečně jistě právě v důsledku komplikovaného dědictví jungmannovského, křivolaké a nepřímé, více než deset let po Jungmannově smrti, v knize dnes zapomenutého Antonína Karla Madiery *Rukověť slovesnosti* z roku 1863, který v českém kontextu poprvé představí genologickou triádu epika — lyrika — drama.

PRAMENY

Blažek, Matyáš: *Druhy básnické a jejich literatura*. Sešit I. Jan Fiala, Rakovník 1873.

Čelakovský, František Ladislav: *Sebrané spisy: svazek druhý. Spisův veršem i prosou kniha sedmá i osmá*. I. L. Kober, Praha 1876.

Čelakovský, František Ladislav: *Sebrané spisy: svazek čtvrtý. Spisův prosou kniha třináctá až patnáctá, s přídávky*. I. L. Kober, Praha 1880.

Ficker, Franz: *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange*. J. G. Heubner, Wien 1830.

Goethe, Johann Wolfgang: *Über das Leergedicht*. In *týž: Goethes Werke*, 41. Bd, zweite Abtheilung. Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1903, s. 225–227.

Goethe, Johann Wolfgang: *Poznámky a pojednání k lepšímu pochopení Západovýchodního divánu*, přel. Otokar Fischer. In *týž: Básně — Západovýchodní diván*. SNKLHU, Praha 1955, s. 301–395.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Estetika I*, přel. Jan Patočka. Odeon, Praha 1966a.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Estetika II*, přel. Jan Patočka. Odeon, Praha 1966b.

Jungmann, Josef: *O klasičnosti v literatuře vůbec a zvláště v české*. *Časopis Českého Museum* 1, 1827, č. 1, s. 29–39.

Jungmann, Josef: *Josefa Jungmanna Sebrané drobné spisy I*. I. L. Kober, Praha 1869.

Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl I. A–J. Josefa vdova Vetterlová, Praha 1835.

Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl II. K–O. Josefa vdova Vetterlová, Praha 1836.

Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*. Díl V. W–Z. Josefa vdova Vetterlová, Praha 1839.

Jungmann, Josef: *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*. Druhé, opravené a rozmnožené vydání. Praha, Kronberg a Řivnáč 1845.

Kollár, Jan: *Výklad čili Přímětky a Vysvětlivky ku Slávy Dceře*. Tiskem Trattnera a Károliho, Pešť 1832.

Langer, Jaroslav: *Starožitné básně ruské*. *Časopis Českého Museum* 8, 1834, sv. 4, s. 373–393.

M: *Čechische Literatur. Bohemia: Ein Unterhaltungsblatt* 18, 1845, č. 92, 3. 8., s. 4.

- Madiera, Antonín Karel:** *Rukověť slovesnosti*. A. Augusta, Praha 1863.
- Malý, Jakub:** *Soustavní nástin slovesnosti, zvláště ku prospěchu vlastenecké mládeže*. Jaroslav Pospíšil, Praha 1848.
- Malý, Jakub:** *Naše znovuzrození*. J. Otto, Praha 1880.
- Palacký, František:** *Radhost. Sbíрка spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky*. Nákladem Bedřicha Tempského, Praha 1871.
- Paul, Jean:** *Průprava estetiky. Vybrané části*, přel. Eva Maria Hrdinová. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2016.
- Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig:** *Practisches Handbuch zur statarischen und kursorischen Lectüre der teutschen Klassiker, für Lehrer und Erzieher. Vierter und letzter Theil, welcher die zweite Abtheilung des dritten oder höhern Kursus, die Fragmente der Sprache der Prosa und der Beredsamkeit, enthält*. Schwickert, Leipzig 1804.
- Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig:** *Aesthetik für gebildete Leser. 2. Theil*. J. K. Hinrich, Leipzig 1807.
- Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig:** *Das Gesamtgebiet der teutschen Sprache nach*
- Prosa, Dichtkunst und Beredsamkeit theoretisch und praktisch dargestellt. Zweiter Band: Sprache der Prosa*. J. C. Hinrische Buchhandlung, Leipzig 1825a.
- Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig:** *Das Gesamtgebiet der teutschen Sprache nach Prosa, Dichtkunst und Beredsamkeit theoretisch und praktisch dargestellt. Dritter Band: Sprache der Dichtkunst*. J. C. Hinrische Buchhandlung, Leipzig 1825b.
- Pöhlitz, Karl Heinrich Ludwig:** *Das Gesamtgebiet der teutschen Sprache nach Prosa, Dichtkunst und Beredsamkeit theoretisch und praktisch dargestellt. Vierter Band: Sprache der Beredsamkeit*. J. C. Hinrische Buchhandlung, Leipzig 1825c.
- Reinbeck, Georg:** *Die Poetik in ihrem Zusammenhange mit der Aesthetik*. G. D. Bädeker, Essen und Duisburg 1817.
- Vorovka, Karel:** *Stylistika a poetika. Díl 1, Stylistika*. Rohlíček a Sievers, Praha 1885.
- Zauper, Joseph Stanislav:** *Grundzüge zu einer deutschen theoretisch-praktischen Poetik aus Goethe's Werken entwickelt*. Verlag Geistingersche Buchhandlung, Wien 1821.

LITERATURA

- Behrens, Irene:** *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst vornehmlich vom 16. bis 19. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der poetischen Gattungen*. Niemeyer, Halle/Saale 1940.
- Bechyňová, Věnceslava:** *Slovanské poetické žánry a žánrové variety v literatuře českého národního obrození*. *Česká literatura* 23, 1975, č. 6, s. 505–521.
- Bok, Václav:** *Goethův plzeňský přítel J. St. Zauper. Minulostí Západočeského kraje 6*, Archiv města Plzně, Plzeň 1968, s. 119–136.
- Brouček, Stanislav — Jeřábek, Richard (eds.):** *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 1. a 2. svazek*. Mladá fronta, Praha 2007.
- Culler, Jonathan:** *Teorie lyriky*, přel. Martin Pokorný. Karolinum, Praha 2020.
- Čermák, František:** *Frazém a idiom*. In: Petr Karlík — Marek Nekula — Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017 <[https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM A IDIOM](https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM_A_IDIOM)> [8. 3. 2024].
- Červenka, Miroslav:** *Verš a poezie*. In: Marie Kubínová (ed.): *O poetice literárních druhů. Ústav pro českou literaturu AV ČR*, Praha 1995, s. 11–44.
- Dolanský, Julius:** *Jungmannův odkaz. Z dějin české slovesnosti*. Miroslav Stejskal, Praha 1948a.
- Dolanský, Julius:** *Jungmannova „Slovesnost“ z roku 1845*. *Slavia* 18, 1948b, č. 1, s. 138–164.
- Drews, Peter:** *Die slavische Rezeption deutscher Literatur. Die Aufnahme deutscher Belletristik in den slavischen Literaturen von den Anfängen bis*

1945. Wissenschaftlicher Verlag Berlin, Berlin 2017.

Fowler, Alastair: *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes.* Clarendon Press, Oxford 1982.

Genette, Gérard: Gatunki, „typy“, tryby. *Pamiętnik Literacki* 70, 1979, č. 2, s. 269–307.

Haman, Aleš: *Úvod do studia literatury a interpretace díla.* Jinočany, H & H 1999.

Hempfer, Klaus: Zum begrifflichen Status der Gattungsbegriffe. Von „Klassen“ zu „Familienähnlichkeiten“ und „Prototypen“. *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 120, 2010, č. 1, s. 14–32.

Hikl, Karel: Jungmannova *Slovesnost* a její předlohy. *Listy filologické* 38, 1911, s. 207–219, 346–353, 416–448.

Hikl, Karel: Jungmannova „*Slovesnost*“ v prvním vydání (1820). Ant. Marka „*Logika*“. Druhé vydání „*Slovesnosti*“ (1845). In: Josef Hanuš — Karel Hikl — Jan Jakubec et al. (eds.): *Literatura česká devatenáctého století. Od Josefského obrození až po českou modernu. Díl druhý, Od Poláka k Langrovi.* Vyd. 2., opravené. Jan Laichter, Praha 1917, s. 203–225.

Hlobil, Tomáš: Teorie dramatu v přednáškách z estetiky Antona Müllera. *Česká literatura* 62, 2014, č. 3, s. 341–371.

Hocke, Gustav René: *Svět jako labyrint. Manýrismus v literatuře*, přel. Miloslava Neumannová, Jiří Pelán, Anita Pelánová, Jaromír Povejšil, Jiří Stromšík. Triáda, Praha 2001.

Hvišč, Jozef: Systematika literárných druhov. *Slovenská literatúra* 35, 1988, č. 4, s. 314–321.

Hýsek, Miloslav: Jungmannova škola kritická. *Listy filologické* 41, 1914, č. 3–4, s. 230–270.

Jäger, Georg: Das Gattungsproblem in der Ästhetik und Poetik von 1780 bis 1850. In: Jost Hermand — Manfred Windfuhr (eds.): *Zur Literatur der Restaurationsepoche 1815–1848.* J. B. Metzler, Stuttgart 1970, s. 371–404.

Jakubec, Jan: O básnické činnosti Fr. Palackého. In: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého.* J. Otto — Matice česká, Praha 1898, s. 309–336.

Klausnitzer, Ralf: Gattungsforschung und Gattungstheorie. In: Rüdiger Zymner (ed.):

Handbuch Literarische Rhetorik. De Gruyter, Berlin 2015, s. 121–148.

Komfort-Hein, Susanne: Gattungslehre. In: Gert Ueding (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 3: *Eup-Hör.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1996, s. 528–556.

Kraus, Arnošt Vilém: *Goethe a Čechy.* Praha: A. V. Kraus, 1896.

Kraus, Jiří: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace.* Academia, Praha 1981.

Kraus, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře i ve světě.* Karolinum, Praha 2011.

Krčmová, Marie: Stylistika. In: Jana Pleskalová — Marie Krčmová — Radoslav Večerka — Petr Karlík (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykové bohemistiky.* Academia, Praha 2007, s. 296–335.

Kšicová, Danuše: Genealogie poémy v českých a ruských poetikách. *Československá rusistika* 28, 1983, č. 4, s. 169–172.

Marek, Jiří: *Josef Jungmann.* Orbis, Praha 1947.

Michler, Werner: Gattungstheorie im 19. Jahrhundert. In: Rüdiger Zymner (ed.): *Handbuch Gattungstheorie.* J. B. Metzler, Stuttgart 2010, s. 210–213.

Mukařovský, Jan: *Přednášky o epice*, ed. Ondřej Sládek. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2021.

Novák, Arne: Jungmannův článek o klassičnosti v literatuře. *Listy filologické* 37, 1910, s. 110–123.

Otruba, Mojmír: Josef Jungmann. In: Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2: H–L.* Academia, Praha 1993, s. 580–586.

Petersen, Julius: *Die Wissenschaft von der Dichtung.* Junker und Dünnhaupt, Berlin 1944.

Polák, Josef: Z dějin bojů o českou mládež, knihu a školu. *Slovesnost Josefa Jungmanna. Zlatý máj* 19, 1975, č. 10, s. 697–700.

Pospíšil, Ivo: *Literární genologie.* Masarykova univerzita, Brno 2014.

Richter, Sandra: *A History of Poetics: German Scholarly Aesthetics and Poetics in International Context, 1770–1960.* Walter de Gruyter, New York 2010.

Scherpe, Klaus R.: *Gattungspoetik im 18. Jahrhundert. Historische Entwicklung von*

- Gottsched bis Herder. J. B. Metzler, Stuttgart 1968.
- Scholes, Robert:** *Structuralism in Literature: An Introduction*. Yale University Press, New Haven 1974.
- Scholes, Robert — Klaus, Carl H.:** *Elements of Writing*. Oxford University Press, New York 1972.
- Skalička, Jiří:** Pojetí satiry v Jungmannově literárněteoretické koncepci. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědná (D)* 31, 1982, č. 29, s. 25–29, <<https://hdl.handle.net/11222.digilib/108391>> [8. 3. 2024].
- Skwarczyńska, Stefania:** *Wstęp do nauki o literaturze. Rodzaj literacki: Ogólna problematyka genologii*. Sv. III. Warszawa Instytut Wydawniczy Pax 1965.
- Svoboda, Karel:** *O literárních družích*. Karel Voleský, Praha 1947.
- Šidák, Pavel:** *Úvod do studia genologie*. Akropolis, Praha 2013.
- Šidák, Pavel:** Pojem modus a genologická taxonomie. In: Matěj Antoň — Petr Hrtánek (eds.): *Přízraky a masky. Gotický modus v české postmoderní próze*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2017, s. 16–44.
- Šidák, Pavel:** Jungmannova Slovesnost jako genologie. *Slovo a smysl* 19, 2022, č. 40, s. 13–45.
- Šimek, František:** *Josef Jungmann: život, dílo, bibliografie jeho spisů, ukázky tvorby*. Jan Svátek, Praha 1922.
- Šubrt, Jiří:** *Římská literatura*. OIKOYMENH, Praha 2005.